

อาชีพทหารหญิงกับบทบาทสตรีภายในกองทัพไทย ระหว่าง พ.ศ. 2485 – 2500¹
Female Military Profession and Women's Roles in the Thai Army,
1942 – 1957

กมลชนก วรรณตรง Kamonchanok Wannatrong* และ ศิริพร ดาบเพชร Siriporn Dabphet**

วันรับบทความ 10 มกราคม 2564 / วันแก้ไขบทความ 6 เมษายน 2564 / วันตอบรับบทความ 9 เมษายน 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการเกิดขึ้นของอาชีพทหารหญิงกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีในกองทัพไทย พ.ศ. 2485 – 2500 โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (ตามวิธีการข้อ 2.3) ศึกษาค้นคว้าจากเอกสารขั้นต้นประเภทคำสั่ง ระเบียบ ราชกิจจานุเบกษา และหนังสือราชการของกองบัญชาการทหารสูงสุด รวมทั้งเอกสารชั้นรอง ประเภทวิทยานิพนธ์ งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า อาชีพทหารหญิงสะท้อนการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานะของสตรีในกองทัพไทย ระหว่าง พ.ศ. 2485 – 2500 ทหารหญิงเกิดจากนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ต้องการส่งเสริมให้สตรีมีส่วนร่วมในสังคมมากขึ้น จึงนำไปสู่การก่อตั้งทหารหญิง เพื่อสร้างภาพสตรีที่เข้มแข็งควบคู่ไปกับการสร้างชาติในภาวะสงครามที่ต้องการสร้างความเป็นหนึ่งเดียว ความเข้มแข็ง ความกล้าหาญ และความรักชาติยิ่งขึ้นให้แก่ประชาชนทุกเพศทุกวัย ทหารหญิงอาชีพดำเนินอยู่เพียง 2 ปี เพราะถูกยกเลิกไปเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม หมดอำนาจ ส่งผลให้ทหารหญิงถูกเปลี่ยนสถานะเป็นข้าราชการพลเรือนในกระทรวงกลาโหม ต่อมาทหารหญิงได้รับการฟื้นฟูสถานะโดยปรับบทบาทให้เหมาะสมแก่สถานภาพสตรี เช่น อาจารย์ แพทย์ พยาบาล และเสมียนธุรการ สะท้อนให้เห็นว่าการก่อตั้งทหารหญิงในตอนต้นเป็นเพียงการเพิ่มกำลังพลในกองทัพตามแบบประเทศมหาอำนาจและเป็นความพยายามยกสถานะสตรีตามแบบประเทศตะวันตก แต่ทหารหญิงยังไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่จริงตามหลักสูตร จึงแสดงบทบาทหน้าที่ของทหารหญิงได้ไม่สมบูรณ์และถูกมองว่าไม่จำเป็น กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีภายในกองทัพเป็นผลมาจากนโยบายผู้นำ สถานการณ์บ้านเมือง ความรู้ความสามารถ ความจำเป็น และความเหมาะสมที่ถูกตัดสินตามเพศสภาพ

คำสำคัญ ทหารหญิง สงครามโลกครั้งที่ 2 จอมพลแปลก พิบูลสงคราม

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของปริญญาานิพนธ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงของอาชีพทหารหญิงในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2485 – 2506 หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

* นิสิตหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
อีเมล kamoncha.wa@gmail.com

** รองศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Abstract

This article focuses on female military profession and women's roles in the Thai army from 1942 to 1957. This study was conducted by using primary evidence from various ministries regarding Royal Thai Armed Forces Headquarters, Thai Royal Gazette volumes, and other associated articles and dissertations.

The results revealed that female military profession was the reflection of women's roles in Thai army from 1942 to 1957 due to the national policy implemented by Field Marshal Plaek Pibulsongkram. The policy aimed to promote women's roles and participation in society since, during the Second World War, he desired to promote unity, courage, and patriotism among the population, and one of the national policies was female military profession as civil servants in the Ministry of Defense. The research found that, in the beginning, the establishment of female military profession was aimed to enhance the capacity of the national military forces similarly to major powers and upgrade women's role according to the Western World. This policy created a strong image of women. Later, at the end of the period of Field Marshal Plaek Pibulsongkram, the roles of female military profession became less important and more unnecessary resulting in change in women's role; women played different roles as teachers, doctors, nurses, etc. In conclusion, change in the women's role in Thai army was part of leadership policies, political situations, capability, necessity, and suitability.

Keywords: Female military profession, Second World War, Field Marshal P (Plaek) Pibulsongkram

1. บทนำ

สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2482 ส่งผลกระทบต่อหลายประเทศทั่วโลก ส่วนหนึ่งทำให้ประเทศต่าง ๆ กระตือรือร้นในการเพิ่มกำลังพล กำลังอาวุธ เพื่อปกป้องประเทศของตน ทหารหญิงจึงถือกำเนิดขึ้นในหลายประเทศและมีหน้าที่ที่แตกต่างกัน ประเทศไทยได้ตั้งกองทหารหญิงขึ้นเช่นกัน โดยเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายชาตินิยมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยแรก (พ.ศ. 2481 – 2487) ที่ส่งผลต่อบทบาทดั้งเดิมของสตรีในอดีต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมบทบาทและสถานภาพสตรีให้สูงขึ้น รวมถึงให้คนในชาติพร้อมต่อการเผชิญหน้าและเสริมสร้างความเข้มแข็งทางจิตใจและร่างกายให้แก่ประชาชน ดังคำปราศรัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ว่า “...แต่ก่อนนี้เรามีชายเป็นทหาร พ่อบ้าน...แต่ทุกวันนี้ ผู้หญิงก็ดี เด็กก็ดี ต่างต้องรู้จักป้องกันรักษาตัวและครอบครัว คนไทยทั้งชาติจะต้องเป็นนักรบ ทั้งรู้จักต่อสู้และหลบภัย...เพื่อเป็นให้ไปไปตามความต้องการของชาติเวลานี้ ไม่มีอะไรดีไปกว่าการจัดตั้งกองทหารหญิง...” (กรมโศสนาการ, 2487 : 732)

โครงการกองทหารหญิงดำรงอยู่เพียง 2 ปีเศษและถูกยกเลิกไปใน พ.ศ. 2487 จากสถานการณ์การเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงผู้นำประเทศและทหารหญิงถูกมองว่าไม่จำเป็น ต่อมาจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งใน พ.ศ. 2491 – 2500 อดีตทหารหญิงที่โอนเป็นข้าราชการพลเรือนกระทรวงกลาโหมจึงได้กลับสู่สถานะทหารอีกครั้ง โดยเฉพาะนายร้อยหญิง ซึ่งมีอัตรา ตำแหน่ง ยศ และสิทธิต่าง ๆ เท่าเทียมกับนายทหารทุกประการ ตามข้อบังคับกระทรวงกลาโหมว่าด้วยทหารหญิง พ.ศ. 2497 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2501 แต่ไม่ได้มีบทบาทแบบเดิมที่ต้องเรียนหลักสูตรนายร้อยและคอยทำหน้าที่แทนนายทหาร หากแต่ปฏิบัติหน้าที่อื่นที่มีหน้าที่โดยตรงและชัดเจน เช่น ด้านการศึกษา ด้านการแพทย์

2. ทบทวนวรรณกรรม วัตถุประสงค์ และวิธีการศึกษา

2.1 ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเกี่ยวกับสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีค่อนข้างมาก เช่น นโยบายชาตินิยม บทบาทสตรีแนวคิดอุดมการณ์ทางทหาร โดยแนวคิดชาตินิยมส่วนใหญ่กล่าวถึงเรื่องผู้หญิงไว้ด้วย เช่น งานของบาร์เนต เรื่อง *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex, and Popular Culture in Thailand* เสนอถึงการเปลี่ยนแปลงสังคมที่รับอิทธิพลมาจากตะวันตก สะท้อนให้เห็นถึงภาพลักษณ์สตรีไทยที่รัฐพยายามสร้างสตรีให้มีลักษณะ “สวยและกล้าหาญ (*beauty and bravery*)” ผ่านกิจกรรมส่งเสริมสตรี เช่น การประกวดนางสาวไทย การสร้างอนุสาวรีย์วีรสตรีไทย (Scot Barmé, 2002) รวมทั้งสื่อต่าง ๆ ที่ปลูกเร้าความรักชาติและความเสียสละเพื่อชาติของหลวงวิจิตรวาทการ เช่น งานของวรารณณ์ เผือกเล็ก (2547) เรื่อง การสร้างวีรสตรีสามัญชนในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ช่วงแรก (พ.ศ. 2481 - 2487) ที่กล่าวถึงการสร้างวีรสตรีสามัญชนในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผ่านบทบาททางสังคมของสตรีที่มีบทบาทหน้าที่ในการรบเพื่อปกป้องประเทศชาติและรักษาความเป็นเอกราช ซึ่งเป็นการสนองอุดมการณ์ของอุดมการณ์รัฐชาติสมัยใหม่ (วรารณณ์ เผือกเล็ก, 2547)

การศึกษาเรื่องบทบาทสตรีในช่วงจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของนันทิรา ขำภิบาล (2530) เรื่อง นโยบายเกี่ยวกับผู้หญิงไทยในสมัยสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 และสุพรรณศรี แดงภักดี (2538) เรื่อง ความคาดหวังของสังคมต่อสตรีไทยในสมัยสร้างชาติ พ.ศ. 2481-2487 ศึกษานโยบายและกิจกรรมของสตรีในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยสรุปบทบาทและสถานะของสตรีในมุมมองที่ต่างกัน กล่าวคือ นันทิราพิจารณานโยบายที่มีต่อผู้หญิง เช่น การส่งเสริมให้ผู้หญิงทำงานนอกบ้าน การจัดตั้งกองทหารหญิง การจัดงานวันแม่ ถือเป็นส่งเสริมสถานะและยกย่องบทบาทของสตรี ส่วนสุพรรณศรีมองว่าการจัดตั้งทหารหญิงมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างแม่ที่เข้มแข็งและนโยบายของรัฐที่เน้นการสร้างผู้หญิงให้เป็นเมียและแม่ ซึ่งตอกย้ำบทบาทที่มีมาแต่เดิม

นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาแนวคิดและอุดมการณ์ทหาร เช่น วิทยานิพนธ์ของกนกวลี ชูชัยยะ (2528) เรื่อง พัฒนาการทางความคิดของกลุ่มทหารอาชีพ พ.ศ. 2475-2524 วิเคราะห์การพัฒนาแนวคิดสังคมทหารผ่านสภาพทางการเมืองโดยผู้นำจากอาชีพทหาร ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาแนวคิด ได้แก่ ความจงรักภักดี และลักษณะเฉพาะของผู้นำทางทหาร แนวคิดสังคมทหารจึงเปลี่ยนตามแนวคิดของผู้นำ เช่น การก่อตั้งทหารหญิงในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อนโยบายส่งเสริมบทบาทสตรีตามนโยบายสร้างชาติและสภาวะสงครามที่ต้องการสร้างเหล่าสตรีที่กล้าหาญและแข็งแกร่งเพื่อพร้อมเผชิญกับภาวะสงครามงานของ

ปิยวรรณ อัครวราพันธ์ (2553) เรื่อง *ความคิดของผู้นำและกิจกรรมของหญิงไทยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้เงากองทัพญี่ปุ่น* วิเคราะห์ว่ากิจกรรมของสตรีที่รัฐบาลจัดขึ้นเป็นการเน้นย้ำบทบาทเมียและแม่ กล่าวคือ การเป็นเมียของชายไทย เพื่อเป็นแม่ที่ให้อาหารลูกที่มีเชื้อสายไทยบริสุทธิ์ ซึ่งตอกย้ำความคิดของผู้นำที่วิตกกังวลต่อการเข้ามาของกองทัพญี่ปุ่นที่แผ่ขยายอิทธิพลจนอาจกระทบต่อเอกราชของไทยได้

กล่าวโดยสรุปคือ งานวิจัยเหล่านี้ศึกษาประเด็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสตรีส่วนใหญ่ในสังคม แต่ยังไม่มีการศึกษาเหล่าสตรีเฉพาะกลุ่มอย่างอาชีพทหารหญิงกับบทบาทสตรีภายในกองทัพไทย ซึ่งในช่วงที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากภาวะสงครามและอิทธิพลชาตินิยมจากประเทศมหาอำนาจสมัย รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม

2.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

บทความนี้ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งผลต่อการกำเนิดอาชีพทหารหญิงและการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีภายในกองทัพ โดยพิจารณาทั้งจากปัจจัยภายใน คือ นโยบายของผู้นำ และปัจจัยภายนอก คือ ภาวะสงครามโลก ที่นำไปสู่การตั้งทหารหญิงในหลายประเทศตลอดจนบทบาทสตรีสมัยใหม่ มีสมมุติฐานว่า สถานการณ์โลก คือ สงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามมหาเอเซียบูรพาเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อนโยบายสร้างชาติและนโยบายเกี่ยวกับสตรีของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม การก่อตั้งกองทหารหญิง ตลอดจนการเปลี่ยนสถานะและบทบาททางอาชีพของทหารหญิงในเวลาต่อมา สะท้อนถึงข้อจำกัดด้านค่านิยมในสังคมที่ให้ความสำคัญกับความเหมาะสมตามเพศสภาพ

2.3 วิธีการศึกษา

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์เป็นการค้นคว้าวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) ทั้งหลักฐานขั้นต้นและชั้นรองเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานะสตรีในสังคมไทยผ่านอาชีพทหารหญิง โดยอ้างอิงเอกสารจากต้นฉบับ แต่เนื่องจากรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้มีประกาศยกเลิกการใช้พยัญชนะบางตัว พ.ศ. 2485 ข้อความที่ปรากฏจึงแตกต่างกับการเขียนภาษาไทยแบบมาตรฐาน

3. ผลการศึกษา

การศึกษานี้ได้แบ่งรูปแบบการเปลี่ยนแปลงบทบาททหารหญิงเป็นสองช่วงเวลา ตามการปฏิบัติงานของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังนี้

3.1 อาชีพทหารหญิงและบทบาทสตรีในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่ 1

(พ.ศ. 2481 – 2487)

สงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลให้นานาประเทศทั่วโลกเพิ่มอาวุธยุทโธปกรณ์และกำลังพล โดยระดมประชาชนทั้งบุรุษและสตรีเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในกองกำลังของชาติ ส่งผลต่อการเปลี่ยนบทบาทของสตรีในกองทัพที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ ทั้งทางเหล่ารบและเหล่าสนับสนุน เนื่องจากฝ่ายบุรุษต้องถูกเกณฑ์ไปเป็นแนวหน้าในสนามรบ ซึ่งบางครั้งต้องการกำลังคนจากส่วนกลางเข้าไปเป็นกองหนุน ดังนั้น สตรีจึงมีบทบาทในการทดแทนกำลังพล ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของหน้าที่เสมือน เจ้าหน้าที่ทำครัวสนาม เจ้าหน้าที่การขนส่งบุคลากรทางการแพทย์ แต่ละประเทศจะจัดประเภทหน่วยงานทหารที่แตกต่างกัน เช่น อังกฤษมีกองกำลัง

Auxiliary Territorial Service (ATS) สังกัดกองทัพบก, The Women's Royal Naval Service (WRNS) สังกัดกองทัพเรือ, The Women's Auxiliary Air Force (WAAF) สังกัดกองทัพอากาศ, The Women's Transport Service สังกัดหน่วยงานข่าวกรองและการขนส่งอิสระ (National archives, 2020: www.nationalarchives.gov.uk.) บางประเทศมีทหารหญิงเป็นกำลังแนวหน้าเหมือนอย่างทหารชายอย่าง กองกำลังของสหภาพโซเวียตที่มีสตรีเป็นนักบินเครื่องบินรบ เช่น หน่วยกองกำลังทางอากาศของสหภาพโซเวียต The 586th Fighter Aviation Regiment, The 46th Taman Guards Night Bomber Aviation Regiment, The 125th Guards Bomber Aviation Regiment. หน่วยกองกำลังทางบก เช่น พลซุ่มยิง (Sniper) (Military History Now, 2016 : www.militaryhistorynow.com.) สหรัฐอเมริกามีทหารหญิงเป็นหน่วยข่าวกรองที่ต้องเข้าไปพื้นที่อันตราย เช่น สำนักบริการด้านยุทธศาสตร์ (Office of Strategic Services : O.S.S) (History net, 2020 : www.historynet.com.) อังกฤษมีเจ้าหน้าที่หญิงอยู่ในฝ่ายบริหารปฏิบัติการพิเศษ (Special Operations Executive : SOE) ซึ่งถือเป็นหน่วยงานที่เสี่ยงอันตรายเช่นกัน (Kate Murphy Schaefer, 2020 : www.historic-uk.com.) ส่งผลให้ผู้นำอย่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตระหนักถึงความก้าวหน้าของชาติในแง่ของกำลังพลที่ทุกคนในชาติต้องพร้อมรับผิดชอบและปกป้องชาติไปด้วยกัน

ตลอดระยะเวลาการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองผ่านนโยบาย “สร้างชาติ” เพื่อพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมอารยประเทศ สตรีถูกกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างชาติ ดังที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เหตุผลว่า “หญิงเป็นส่วนหนึ่งของชาติก็ควรจะมีส่วนร่วมและช่วยชาติด้วยในตัว ในปรกติ คือใครจะดูว่าชาตินั้นชาตินี้เจริญเพียงใดในเมื่อผ่านไปชั่วแฉ่นแล้วก็มักจะตัดสินความเจริญของชาตินั้นตามความเจริญของฝ่ายหญิง...” (กรมโคสนาการ, 2486 : 155-158) ส่งผลให้นโยบายสตรีปรากฏผลเป็นรูปธรรมโดยการตราพระราชบัญญัติและกฎกระทรวง การจัดตั้งสภาวัฒนธรรมหญิง ตลอดจนการแก้ไขระเบียบปฏิบัติต่าง ๆ เช่น การส่งเสริมให้ผู้หญิงได้ตระหนักถึงสิทธิสตรีผ่านการรณรงค์เปลี่ยนแปลงกฎหมายเพื่อความเสมอภาคระหว่างเพศ พ.ศ. 2497 (ดวงหทัย บูรณเจริญกิจ, 2560 : 6) ทั้งนี้ยังยกย่องให้สตรีเป็นกลุ่มคนสำคัญส่วนหนึ่งของชาติและในฐานะที่สตรีเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูอนาคตของชาติ รัฐบาลจึงได้สร้างสตรีให้มีลักษณะเป็น “แม่ของชาติ” และ “ดอกไม้ของชาติ” รวมถึงการสร้างรูปแบบสตรีที่เข้มแข็งและมีเกียรติผ่านการก่อตั้งกองทหารหญิง และส่งเสริมการสร้างวีรสตรีสามัญชนผ่านบทบาทที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการรบเพื่อปกป้องประเทศชาติไว้ซึ่งความเป็นเอกราช

กองทหารหญิงเริ่มขึ้นจากการรับสมัครนักเรียนนายร้อยหญิงในวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2485 (กรมโคสนาการ, 2485 : 1288-1290) นักเรียนนายสิบหญิงในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2485 (กรมโคสนาการ, 2485 : 1391-1393.) และอาสาสมัครทหารหญิง (พลทหารหญิง) เพื่อเป็นทหารหญิงชั้นลูกแถวในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2487 (สจข.,ม-บก.สูงสุด.12.6/21.) ตามลำดับ สตรีเหล่านี้ต้องอยู่ในสังคมทหารที่เป็นสังคมของชาย โดยถูกหล่อหลอมและเปลี่ยนแปลงระบบความคิดและพฤติกรรม เพื่อให้สตรีเข้มแข็งตามแบบแผนนโยบายของผู้นำ เหล่าทหารหญิงได้รับการฝึกเยี่ยงนายร้อยสำรองทุกประการ หากมีบางอย่างที่ไม่สะดวกหรือไม่เหมาะสมแก่การปฏิบัติของทหารหญิงให้ผ่อนผันเท่าที่ควรได้ มีระยะเวลาการเรียนภาควิชา 1 ปี และการฝึกภาคสนาม 6 เดือน โดยมีวิชาที่ต้องศึกษาตามหลักสูตรทั้งสิ้น 13 วิชา ได้แก่ ทหารราบ ทหารม้า

ทหารปืนใหญ่ ทหารช่าง ทหารสื่อสาร ทหารอากาศ ยุทธวิธี แผนที่ จิตวิทยา กฎหมาย ศีลธรรม สุขวิทยาลัย อนามัย และไอพีซ ส่วนภาคปฏิบัติ ได้แก่ การฝึกยิงปืน ชุตสนามเพลาะ ทั้งคูยง คูคลานและหลุมบุคคล การใช้อาวุธประจำกายและประจำหน่วย การฝึกเดินทางไกล รวมทั้งพลศึกษา ได้แก่ ท่ากายบริหาร รวาคู่ รวาคู่เดี่ยว ห่วง ยูโด ดาบฝรั่ง ดาบไทย ต่อยมวย วายน้ำ ไต่เชือก (ครอบครัว พิบูลสงคราม ปราณีประชาชน พันธุ์กระวี, 2560 : 20-50) เมื่อสำเร็จการศึกษาต้องไปประจำการที่กรมทหารจังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นกรมทหารหญิงแห่งแรกของประเทศไทย ประกอบด้วย 3 กองพัน ได้แก่ กองพันทหารหญิงสุนารี กองพันทหารหญิงเทพสตรี และกองพันทหารหญิงศรีสุนทร (จิรวาสส์ ปันยารชุน, 2540 : 92-93) โดยนักเรียนนายร้อยหญิงจะทำหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาประจำกรมกองทหารหญิงในตำแหน่งนายทหารสัญญาบัตร ส่วนหลักสูตรของนักเรียนนายสิบ เมื่อสำเร็จการศึกษาจะทำหน้าที่เป็นรอง ผบ.หมวด จำกองร้อย ผู้ช่วยจำกองร้อย และผบ.หมู่ฝึก (สจข.,ม-บก.สูงสุด.12.5.8/193.) ณ กองพันทหารหญิงสุนารี กรมทหารสุริโยทัย จังหวัดลพบุรี เช่นเดียวกับนายร้อยหญิง แต่อาสาสมัครทหารหญิงยังมีทันได้ถือกำเนิดขึ้นก็ยกเลิกไปเสียก่อน

ตารางแสดงจำนวนทหารหญิงรุ่นแรก

ลำดับ	หลักสูตร	จำนวน/คน		หมายเหตุ	แหล่งที่มา
		การรับสมัคร	สำเร็จการศึกษา		
1.	นักเรียนนายร้อยหญิง	30	28		(โอกาส เพ็งเจริญ. 2526 :17)
2.	นักเรียนนายสิบหญิง	85	76		สจข.,บก.สูงสุด 5/193.
3.	อาสาสมัครทหารหญิง	370	-	ถูกยกเลิกไป	สจข.,ม-บก.สูงสุด/21.
รวม		-	104		

ตารางแสดงจำนวนทหารหญิงข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า อาชีพทหารหญิงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นอาชีพแปลกใหม่ที่บรรดาสตรีตอบรับได้ดีพอสมควร เหล่าสตรีจำนวนมากต้องการเข้ารับราชการทหาร การรับสมัครนักเรียนนายร้อยหญิงถือเป็นความท้าทายทั้งความสามารถ ค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณีแบบเก่า ดังที่จิรวาสส์ ปันยารชุน (พิบูลสงคราม) บุตรสาวของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนักเรียนทหารหญิงรุ่นแรกได้เล่าถึงประสบการณ์การสมัครเป็นนักเรียนนายร้อยหญิงว่า

“ผู้สมัครเข้าโรงเรียนนายร้อยหญิงทหารบกมีจำนวนมากกว่า 500 คน และต้องอบรมผ่านทั้งหมด 2 รอบ เพื่อคัดเลือกให้เหลือ 60 คนเศษสำหรับด่านสอบสัมภาษณ์ โดยจำนวนนักเรียนที่รับนั้นอยู่ที่ 30 คน อัตราการแข่งขันจึงสูงมาก เพราะต้องมีคนพลาดหวังเกือบร้อยละ 95 ด้วยเหตุนี้” (ฉวี พวงศ์เจริญ, 2561: 112)

แต่กระนั้น โอกาสและบทบาทของสตรีในการประกอบอาชีพยังน้อยกว่าชาย ซึ่งไม่ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติต่ออาชีพใหม่ของสตรีมากนัก เนื่องจากมีเพียงสตรีเฉพาะกลุ่มเท่านั้นที่สนใจอาชีพนี้ เช่น สตรีที่ถูกปลุกฝังมาในครอบครัวทหาร สตรีที่ต้องการรับราชการ สตรีที่มีแนวคิดสมัยใหม่ นอกจากนี้ จุดประสงค์หลักของการก่อตั้งกองทหารหญิงยังไม่ชัดเจน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการสตรีที่มีความเข้มแข็งและพร้อมเผชิญหน้ากับภาวะสงคราม แต่ในทางกลับกัน จีรวาส์ ปันยารชุน (พิบูลสงคราม) ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการจัดตั้งกองทหารหญิงว่า “...คุณพ่อตั้งใจให้มีกรมทหารหญิงสุริโยไทแบ่งเป็นกองร้อย ๆ ไม่ได้ส่งไปรบนะคะ แต่คอยช่วยทหารอยู่แนวหลัง...” (ภุรี พวงศ์เจริญ, 2561: 126) ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า ผู้นำต้องการให้มีทหารหญิงคอยสนับสนุนหรือช่วยงานอยู่เบื้องหลัง เพื่อลดภาระหน้าที่ของนายทหาร ให้มีความมุ่งมั่นในการรบ อย่างไรก็ตาม ผู้นำยังเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของสตรีว่า หากถึงเวลาจำเป็น ทหารหญิงจะสามารถทำหน้าที่แทนทหารชายได้ สะท้อนให้เห็นว่า หลักสูตรที่เหล่าทหารหญิงได้เล่าเรียนเป็นรูปแบบหลักสูตรนายร้อยชายที่จะเป็นทหารเหล่ารบหรือหน่วยกำลังรบในอนาคต

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ใกล้จะสิ้นสุด เกิดเหตุผันผวนทางการเมือง ทำให้นายควง อภัยวงศ์ ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทนจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 ส่งผลกระทบต่อนโยบายสร้างชาติเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และได้ออกจากประจำการนายทหาร ในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ. 2487 ส่งผลให้นโยบายทางการทหารเปลี่ยนไป (ราชกิจจานุเบกษา, 2488 : 1878.) กระทรวงกลาโหมได้ประชุมพิจารณาเรื่องนายร้อยหญิง ณ วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2487 เมื่อมีกระแสวิจารณ์ต่าง ๆ เกี่ยวกับการยกเลิกทหารหญิง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรตั้งกระทู้ถามในสภาว่า “...ทหารหญิงเท่าที่มีอยู่ในประเทศไทยนั้น ยังไม่เป็นที่เลื่อมใสและนิยมของคนทั่วไป ฉะนั้นจึงขอเรียนถามว่าทางการจะเลิกทหารเสียจะได้อหรือไม่ เพราะเท่าที่อยู่นั้นก็ผิดกับทหารชายเป็นอันมาก...” (สจข.,(2) สร.0201.35.2/13.) จนในที่สุดจึงมีคำสั่งพิเศษของกองทัพบก (31 มีนาคม พ.ศ. 2488) ให้จัดหน่วยในกองทัพบกใหม่ โดยยกเลิกกองทหารหญิงเนื่องจากมีนโยบายไม่ต้องการทหารหญิง (สจข.,ม-บก.สูงสุด.12.5.8/193.) และมีคำสั่งให้เปลี่ยนภยานายทหารหญิงและนายสิบหญิงเป็นข้าราชการพลเรือนประเภทสามัญในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2488 รวมถึงการยกเลิกคำสั่งคำสั่งเรื่องเกียรติปฏิบัติของทหารหญิง (สจข., ม-บก.สูงสุด.12.6.1/10) ทำให้นักเรียนนายร้อยหญิงที่กำลังรับราชการได้สิ้นสภาพไปพร้อมกับทหารหญิงทั้งหมดในกองทัพ ถือเป็นายุติทหารหญิงรุ่นแรกอย่างเป็นทางการ ทั้งเป็นการจัดสถานที่อาคารห้องเรียน โรงนอน คลังพลากิจการ สนามฝึก และเครื่องแบบ (โอภาส เพ็งเจริญ, 2526 : 19) สะท้อนให้เห็นความผิดหวังและหมดความมุ่งมั่นในอาชีพทหาร พันเอกหญิง กมลวรรณ วิสิษฐศาสตร์ นายร้อยหญิงรุ่นแรกที่ดำรงตำแหน่งสูงสุดในรุ่นให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของอาชีพทหารหญิงว่า “ก็ไม่มีเสียนยศแล้ว ตอนนั้นก็ยุบไปโดยปริยาย ไม่มีทหารหญิงแล้วเป็นข้าราชการพลเรือนกระทรวงกลาโหม ทำที่เกียกกายแล้วย้ายหน่วยไปเรื่อย ๆ” (โอภาส เพ็งเจริญ, 2526 : 18) ในปัจจุบัน กรมเกียกกายเปลี่ยนชื่อเป็นกรมพลากิจการทหารบก แผนกเกียกกาย

การยกเลิกกองทหารหญิงอย่างกะทันหันส่งผลต่อบทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนไป ทั้งงานที่รองรับและทั้งตัวบุคคลไม่สอดคล้องกัน เนื่องจากสตรีเหล่านี้ไม่ได้เล่าเรียนมาเพื่อจะเป็นข้าราชการพลเรือนในกระทรวงกลาโหม กล่าวคือ ประสบการณ์ส่วนใหญ่มาจากการใช้ชีวิตในโรงเรียนนายร้อยหญิง การเรียนและการฝึกภาคสนาม ยังไม่ได้รับราชการหรือปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ ส่วนใหญ่เป็นการเตรียมความ

พร้อมเพื่อจัดตั้งกองพันทหารหญิงสุรนารี และเพื่อเป็นผู้บังคับบัญชาเหล่านายสิบหญิงที่กำลังจะฝึกภาคสนาม ตลอดจนจัดเตรียมและวางแผนการรับอาสาสมัครทหารหญิงหรือพลทหารหญิง ที่ต้องทำการฝึกที่ค่ายแห่งนี้ (ครอบครัวพิบูลสงคราม ปรานประชาชน พันธุ์กระวี, 2560 : 159) ดังบทสัมภาษณ์ของจิรวีรส ปันยารชุน (พิบูลสงคราม) ที่ว่า “...ดิฉันไปอยู่เสนาธิการ ประจำเสนาธิการกระทรวงกลาโหม ไปนั่งอยู่ที่ห้อง ไม่มีงานทำ นั่งอยู่เฉย ๆ รับเงินเดือน กลางวันก็ไปกินข้าว ไม่นานก็ลาออก” (ฉวี พวงศเจริญ, 2561 : 18) การเปลี่ยนแปลงงานส่งผลให้บางคนเลือกที่จะลาออก แต่กระนั้น การเปลี่ยนสถานะจากทหารหญิงเป็น ข้าราชการกลาโหมพลเรือนประเภทสามัญ ถือเป็นการรักษาอาชีพให้แก่กำลังพลในกองทัพ

3.2 อาชีพทหารหญิงและบทบาทสตรีในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยที่ 2 (พ.ศ. 2491 – 2500)

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้กลับมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้งใน พ.ศ. 2491 ต่อจากนั้น ไม่นานได้มีคำสั่งให้เหล่าทหารหญิง โดยเฉพาะนายร้อยหญิงที่เปลี่ยนสถานะเป็นข้าราชการพลเรือน กระทรวงกลาโหม กลับเข้าทำงานในฐานะทหารหญิงอีกครั้ง กองทัพได้ปรับปรุงและจัดตั้งกำลังพลเหล่า สนับสนุนให้เป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น การจัดตั้งโรงเรียนพยาบาลทหารที่มีหลักสูตรคล้ายคลึงกับทหารหญิงใน สมัยสร้างชาติ รับพลเรือนสตรีมาเป็นอาจารย์ทหารประจำโรงเรียนเตรียมทหารอีกด้วย (สจข.,ม-บก.สูงสุด. 6.1/28) แต่ไม่ได้มีหลักสูตรฝึกทหารหญิงอย่างเป็นทางการเหมือนเมื่อก่อน

เมื่อเหล่าข้าราชการพลเรือนสตรีในกระทรวงกลาโหมได้ก้าวเข้าสู่อาชีพทหารหญิงอีกครั้ง จึงได้ลำดับขั้นยศไปตามระยะการครองยศที่ปรากฏในระเบียบกระทรวงกลาโหม ดังที่พลเอกหญิงกมลวรรณ วิไลยุทธศาสตร์ (นักเรียนนายร้อยหญิงรุ่นแรก) ได้ให้สัมภาษณ์เรื่องการเริ่มยศทหารอีกครั้งว่า “ตอนที่ กระทรวงกลาโหมเปลี่ยนให้ข้าราชการพลเรือนปรับเป็นทหาร เริ่มกลับมาเงินเดือนเข้าขั้นร้อยเอกไปแล้ว ก็รับ เป็นร้อยเอกเลย ไม่ได้เป็นร้อยโท ออโตเมติกไปเลย” (โอภาส เพ็งเจริญ, 2526 : 18) แต่ทางนายสิบหญิงยัง ไม่มีหลักฐานบ่งบอกถึงการปรับยศ ทหารหญิงบางคนยังทำงานอยู่ในกองทัพและเพิ่มตำแหน่งช่วยราชการเป็น อาจารย์สอนนักเรียนทหาร หรือนายทหารประจำกองพันต่าง ๆ บางคนขอโอนย้ายไปเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย ในขณะที่บางคนขอลาออกจากราชการไปทำงานลักษณะอื่น จนกระทั่งกองทัพก็ได้เปิดรับสมัครเข้ารับ ราชการในหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ วิทยาลัยพยาบาลของแต่ละกองทัพ และอาจารย์ทหารโรงเรียนเตรียมทหาร สะท้อนให้เห็นว่า กองทัพมีความจำเป็นที่จะให้เหล่าสตรีมีส่วนร่วมทางการศึกษา เนื่องจากสตรีได้รับการศึกษา อย่างเป็นรูปธรรมและมีการพัฒนาที่สูงขึ้น แต่กระนั้นเหล่าสตรีกลุ่มนี้ไม่ได้มีหลักสูตรทางทหารแบบเป็น รูปธรรม การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพสตรีภายในกองทัพ จึงปรับบทบาทหน้าที่ให้เหมาะสมแก่ความสามารถ และสถานภาพของสตรี แสดงให้เห็นว่า สถานะทหารหญิงที่เล่าเรียนตามหลักสูตรนายร้อยหรือหน้าที่แบบ ทหารชายอาจไม่จำเป็นหรือไม่สอดคล้องกับแนวคิดค่านิยมของกองทัพ ทางกองทัพจึงได้ปรับเปลี่ยนบทบาท หน้าที่เพื่อเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามามีบทบาทในกองทัพมากขึ้น เนื่องจากสังคมสมัยใหม่เปิดโอกาสให้สตรีทำงาน นอกบ้านได้มากขึ้น ส่งเสริมให้มีการศึกษาสูงขึ้น มีอาชีพที่มั่นคง และได้รับเกียรติ ดังนั้น ทางกองทัพจึงมีกอง กำลังพลที่เป็นสตรีเพิ่มขึ้น ถือเป็นมิติใหม่ของสถานภาพทางสังคมของสตรีไทย ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพและ บทบาทของสตรีอีกระดับหนึ่ง

4. สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การกำเนิดอาชีพทหารหญิง ไม่ว่าจะป็นนายร้อยหญิง นายสิบหญิง หรืออาสาสมัครทหารหญิง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีในกองทัพไทย ระหว่าง พ.ศ. 2485-2500 ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยนำพาอิทธิพลของชาตินิยมเข้าสู่ประเทศไทย ส่งผลให้ผู้นำยึดหลักการนี้เป็นแนวทางกำหนดนโยบายสร้างชาติที่เน้นประชาชนทั้งบุรุษและสตรี ทุกคนในชาติต้องมีบทบาทหน้าที่ในการปกป้องประเทศโดยเฉพาะ การจัดตั้งหน่วยทหารหญิงอย่างเป็นทางการ ก็เพราะต้องการกำลังพลจำนวนมาก เพื่อทำหน้าที่แทนนายทหารที่ต้องออกไปปฏิบัติหน้าที่ กลุ่มสตรีที่สนใจอาชีพทหารหญิงในตอนต้นมักเป็นกลุ่มสตรีที่สนใจเรื่องทหารและบทบาทในสังคม กลุ่มสตรีที่ได้รับอิทธิพลจากการอบรมสั่งสอนในครอบครัวทหาร ครอบครัวที่รับราชการ หรือครอบครัวที่ต้องการให้บุตรธิดาของตนรับราชการเนื่องจากเป็นอาชีพที่ทรงเกียรติ แต่ความที่บทบาทหน้าที่ยังไม่ชัดเจน ประกอบกับอาชีพทหารหญิงเป็นอาชีพรับราชการที่แปลกใหม่สำหรับสตรีไทยในช่วงเวลานั้น จึงเกิดข้อวิพากษ์วิจารณ์เรื่องความไม่เหมาะสมและการไม่เห็นด้วยของคนหมู่มาก กองทหารหญิงจึงถูกยกเลิกไปหลังจากที่ดำเนินงานมาได้เพียง 2 ปีเศษ เหล่าทหารหญิงถูกเปลี่ยนสถานะเป็นข้าราชการพลเรือนในกระทรวงกลาโหม ถือเป็นกรลดบทบาทหน้าที่ของเหล่าสตรีลง บางคนจึงรับราชการต่อ และบางคนขอลาออก

ต่อมาไม่นาน เหล่าสตรีที่ยังคงรับราชการในกระทรวงกลาโหมได้ก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตทหารอีกครั้ง เมื่อทางกองทัพปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ของสตรีตามสถานภาพ ความสามารถ และค่านิยม โดยเปิดรับสมัครทหารหญิงที่เหมาะสมแก่สถานภาพ เช่น อาจารย์ พยาบาล แพทย์ เสมียน เพื่อให้ทหารหญิงเหล่านี้สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สะท้อนให้เห็นว่า การมีทหารหญิงอีกครั้งเป็นการเปิดโอกาสให้สตรีได้มีบทบาทในกองทัพมากขึ้น โดยปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่เพื่อตอบสนองความจำเป็นในการสนับสนุนพันธกิจของกองทัพ และแบ่งเบางานเบื้องหลังเพื่อให้ทหารชายทำหน้าที่ในหน่วยรบได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทสตรีในกองทัพ ระหว่าง พ.ศ. 2485-2500 เป็นผลมาจากภาวะสงคราม กระแสการสนับสนุนและการเรียกร้องสิทธิสตรี รวมทั้งนโยบายของผู้นำ ที่กำหนดให้มีการพัฒนาตามความจำเป็นและความเหมาะสม ในเวลาต่อมา ทศนคดี ค่านิยมทางสังคม ลักษณะทางกายภาพและธรรมชาติของสตรี ทำให้มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของทหารหญิงตามความรู้ ความสามารถ และความเหมาะสมทางกายภาพ ถือเป็นโอกาสและความก้าวหน้าของสตรีในกองทัพ การก่อตั้งทหารหญิงและพัฒนาสตรีให้มีบทบาทในกองทัพจึงเป็นส่วนสำคัญในการยกสถานะสตรีให้สูงขึ้นในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม ทหารหญิงของไทยในปัจจุบันอยู่ในฐานะเหล่าสนับสนุน ทว่าในหลายประเทศ มีทหารหญิงเหล่ารบหรือนายร้อยหญิงขึ้นเพื่อช่วยราชการทหารชาย จึงควรจะพิจารณาว่า ประเทศไทยควรมีนายร้อยหญิงบ้างแล้วหรือไม่

รายการอ้างอิง

หลักฐานชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.) ม-บก.สูงสุด.12.5.8/193 ประวัติโรงเรียนนายสิบหญิง (22 ม.ค. 86).
- ____. ม-บก.สูงสุด.12.6/21 รับผู้อาสาสมัครเป็นทหารหญิง (24 ม.ค. – 3 ก.พ.87).
- ____. (2) สร.0201.35.2/13. กระทู้ถามของสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2486-2487).
- ____. ม-บก.สูงสุด.12.6.1/10. การจัดตั้งหน่วยทหารหญิงโอนเป็นข้าราชการกลาโหมพลเรือนประเภท และยกเลิกคำชี้แจงทหาร (25 ก.ค. 87 – 26 เม.ย. 88).
- ____. บก.สูงสุด 6.1/28. รายงานข้าราชการ กรมเสนาธิการกระทรวงกลาโหม 23 ม.ค. 2493 - 24 พ.ค. 2503.

หลักฐานชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

- ประกาศกรมยุทธศึกษาทหารบก. 2485. “เรื่องรับสมัครนักเรียนนายร้อยหญิง”. ข่าวโคสนาการ. 5(8) : 1288-1290.
- ประกาศกรมเสนาธิการทหารบกฝ่ายเทคนิค. 2485. “เรื่องรับผู้อาสาสมัครเข้าเป็นนักเรียนนายสิบหญิง”. ข่าวโคสนาการ. 5(8) : 1391-1393.
- กรมโคสนาการ. 2486. “เรื่องพิธีเปิดงานสำนักวัชรธัมฝ่ายหญิง นະบ้านไทยพันธมิตร”. ข่าวโคสนาการ. 155-158.
- , 2487. “คำปราศรัยเนื่องในกาพิธีติดยศแก่ทหารหญิงและนายสิบหญิง”. ข่าวโคสนาการ. 7(3): 732.

ราชกิจจานุเบกษา

- ประกาศกระทรวงกลาโหม. 2488. “เรื่องให้นายทหารออกจากประจำการ”. ราชกิจจานุเบกษา (11 ธันวาคม 2488). 62(70ง) : 1878.

บทความ

- ดวงหทัย บูรณเจริญกิจ. 2560. “สังเขปพัฒนาการของแบบปฏิบัติตามเพศสภาพในประเทศไทย” และ “แนวคิดสตรีนิยมและขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อความเป็นธรรมทางเพศในสังคมไทย” ใน แนวคิดสตรีนิยมและขบวนการทางสังคมของผู้หญิงในประเทศไทย: วิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ข้อถกเถียง และยุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิฟรีดริช เอแบร์ท, 1-4 และ 5-16.
- โอภาส เพ็งเจริญ. 2526. “เรื่องที่ไม่เคยเปิดเผยมาก่อน จปร. หญิงรุ่นแรกและรุ่นสุดท้ายของกองทัพไทย”. มติชนสุดสัปดาห์ (16 ตุลาคม 2526). 6(2502) : 18-19.

หนังสือ

- ครอบครัว พิบูลสงคราม ปราณีประชาชน พันธุ์กระวี. 2560. นักเรียนนายร้อยหญิงรุ่น 2486. ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จีรวีสส์ ปันยารชุน. 2540. **ชีวประวัติและผลงานของท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ภุรี พวงศ์เจริญ. 2561. **“อยากลืมกลับจำ”**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

วิทยานิพนธ์

- สุขสรศักดิ์ แดงภักดี. 2538. **ความคาดหวังของสังคมต่อสตรีไทยในสมัยสร้างชาติ พ.ศ.2481-2487**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริรัตน์ เรืองวงษ์วาร. 2521. **บทบาททางการเมืองของนายควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง 2491**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต

- History net. 2020. **Women Spies of the OSS** (Online). <https://www.historynet.com/world-war-ii-women-spies-of-the-oss.htm>, December 5, 2020.
- Kate Murphy Schaefer. 2020. **The Female Spies of the SOE** (Online). <https://www.historicuk.com/HistoryUK/HistoryofBritain/The-Female-Spies-Of-SOE/>, December 5, 2020.
- Military History Now. 2016. **Sisters in Arms – Meet Some of History’s All-Female Fighting Units** (Online). <https://militaryhistorynow.com/2016/04/18/sisters-in-arms-historys-famous-and-not-so-famous-female-fighting-forces/>, December 5, 2020.
- National archives. 2020. **Women in World War II** (Online). http://www.nationalarchives.gov.uk/womeninuniform/wwii_intro.htm, December 5, 2020.

